

MIZENÍ NÁBOŽENSTVÍ Z VEŘEJNÉHO PROSTORU: KOSTELY, KAPLE, MODLITEBNY A FARY NĚMECKÉ EVANGELICKÉ CÍRKVE*

Zdeněk R. Nešpor

Fakulta humanitních studií UK Praha

Religion Disappearing from Public Sphere. Churches, Chapels, Prayer Rooms and Parishes of the German Protestant Church

Abstract: This study analyses the liquidation process of the German Protestant Church in Bohemia, Moravia and in Silesia, the fourth largest Czech church, in the era after World War II. The analysis examines the fates of the religious buildings of the church. Research was based on newly discovered archive materials of the Protestant provenience, which also give us a picture of post-war religiousness in the newly re-settled borderlands, as well as on the material gathered in the publication Encyclopaedia of Modern Protestant and Old Catholic Churches in Bohemia, Moravia and Czech Silesia (2009). The existence of the German Protestant Church lost its justification in connection with the post-war movement/expulsion of Czech Germans, the author shows that the liquidation of and the other manipulation with its properties was carried out with a distinctly nationalistic, political and other unrelated motives. The association of the Czechoslovak (Hussite) Church with the Communist regime led to the fact that it temporarily utilised most of the property during the first decades of the regime. In the long-term, however, the higher stability of Protestant communities prevailed, and the dominant “inheritor” of the German Protestant Church’s property was the Protestant Church of the Czech Brethren. Some other religious groups also profited from this inheritance.

* Studie vznikla v rámci grantu GA ČR „Náboženské kultury v Evropě 19. a 20. století“ (reg. č. P405/10/J060); autor za tuto podporu děkuje.

Just over half of the possessions were lost altogether for religious use. However, the secularisation of church property is only one of the causes of religion disappearing from the public sphere; other causes include the weakening of religious life and the de facto self-enclosure of religious communities, whose religiosity was unable to appeal to the wider masses. The remaining religious buildings that still serve their original purpose today are perceived only as “hollows”, which by their very existence do not allow understandable, i.e. secular use of space.

Keywords: *religion; Czech Lands – 20th Century; Protestantism; German Protestant Church; churches*

Jedním z nejvýraznějších ukazatelů míry religiozity a jejího vlivu ve společnosti, ovlivněným ovšem také majetností náboženských organizací a dalšími skutečnostmi, je v západoevropských podmínkách množství a stav kulticky užívaných církevních staveb (Kieckhefer 2004; Rose 2001). Kostely, kaple, modlitebny a další objekty přitom neslouží jenom vlastním náboženským účelům, jsou také symboly příslušné víry, a to i pro ty, kdo nejsou jejich stoupenci. Právě z tohoto důvodu kupříkladu josefinské náboženské reformy na konci 18. století dbaly, aby pouze římskokatolické bohoslužebné prostory měly „plně kostelní“ charakter, neboť římskokatolické náboženství zůstalo i přes zavedenou náboženskou toleranci jedinou „panující“ konfesí (Nešpor 2006), zatímco tolerované i později ustavené další církve a náboženské společnosti usilovaly o svoji sebe prezentaci (také) prostřednictvím vlastních kultických prostor (pro evangelíky a starokatolíky srov. Altová 2009; Nešpor 2009a). Analýzy církevního stavitelství a využívání příslušných objektů na britských ostrovech a ve Spojených státech v 19. a 20. století přitom ukázaly, oč významnější byly při stavbě nových kostelů a modliteben sebe prezentační a misijní důvody než stávající sociální potřeby představované počty účastníků bohoslužeb a dalších náboženských akcí (Kilde 2002; McGill 2003); s jistými obměnami a v závislosti na místních a dobových možnostech se tato tendence nepochybně projevila také v ostatních evropských zemích. Stejně jako později postupující odcírkvenění, které ve druhé polovině 20. století vedlo k redukci počtu využívaných nebo i náboženskými organizacemi vlastněných staveb, k úvahám o alternativním využití někdejších bohoslužebných prostor a k jejich tu úspěšnějším, jindy problematičtějším konverzím (srov. alespoň Nová využití 2002).

V českých zemích můžeme v průběhu 19. a 20. století detekovat několik „vln“ budování, případně sekularizace a odstraňování náboženských staveb, jež souvisely s vnějšími i vnitřními reformami příslušných církevních organizací a více či méně reagovaly také na měnící se společenskou „poptávku“ v důsledku urbanizace a dalších modernizačních změn, stejně jako na cílenou antiklerikální politiku v období vlády komunistického režimu. V případě římskokatolické církve šlo s výjimkou rozsáhlé josefínské sekularizace na sklonku 18. století a násilného odcírkevňování ve druhé polovině 20. století v podstatě o organický proces bez výraznějších zlomů, což bylo dáno jak jejím etablovaným a dominantním postavením ve společnosti, tak určitým organizačním konzervatismem. Naproti tomu menší náboženská společenství obvykle zažila období horečné budovatelské činnosti spojená s etablováním příslušné církevní organizace nebo se změnou pravidel pro její fungování, a někdy také neméně bouřlivá období likvidační. První případ může ilustrovat výstavba modliteben a dalších církevních budov evangelických církví po vydání Tolerančního patentu (1781), jejich transformace na „kostely“ a budování honosnějších objektů ve druhé polovině 19. století (obojí na konkrétních příkladech detailně popisuje Nešpor 2009a) nebo výstavba kostelů Církve československé (husitské) v meziválečném období poté, co se ukázalo, že dle zákona není možné převzetí zabraných římskokatolických svatostánek (Otázka kostelů 1922; Marek 2007: 219-220). K jednorázové hromadné likvidaci či transformaci náboženských objektů docházelo v případě úplného zrušení nebo marginalizace příslušné náboženské organizace. S výjimkou dočasného zákazu Církve adventistů sedmého dne v padesátých letech 20. století (Piškula 2009) se přitom jednalo o důsledky druhé světové války a bezprostředně poválečných etnických procesů. V poválečném období se hledalo nové využití pro synagogy, v nichž se v důsledku holocaustu neměl kdo modlit, a pro kostely a modlitebny zrušené Německé evangelické církve a částečně také Starokatolické a Novoapostolské církve – stejně jako třeba pro krematoria, která byla „nadměrně koncentrována“ v někdejší německojazyčném pohraničí, ačkoli čeští a slovenští novoosídlenci o pohřeb zehem většinou nejevili zájem (Mencl 1946; Nekvasil 1946).

V této studii se zaměříme na vůbec nejrozsáhlejší jednorázový proces „prerозdělování“ a sekularizace církevních objektů v posledních dvou stoletích českých dějin, ke kterému došlo v důsledku likvidace Německé evangelické církve po druhé světové válce (církev byla zrušena zákonem č. 131/1948 Sb. se zpětnou platností k 4. květnu 1945). Zrušení čtvrté největší náboženské organizace v českých zemích (podle výsledků sčítání lidu z roku 1930), k němuž

vedl odsun/vyhnání českých Němců, s sebou neslo zásadní majetkové přesuny a přímo boj o církevní majetek mezi několika dalšími náboženskými společenstvími. K uchopení tohoto tématu prostřednictvím historických studií přitom dlouho nemohlo dojít kvůli tomu, že komunistický režim studiu náboženských dějin, obzvláště novodobých a současných, nepřál, ale i pro nacionální a konfesionální vášně, jež tyto otázky vyvolávaly (Nešpor 2010a). O souborné uchopení dalších osudů církevních staveb Německé evangelické církve se dosud pokusili pouze Zdeněk R. Nešpor a Jiří Piškula, oba spíše okrajově, první v kontextu výkladu dějin luterské zbožnosti v českých zemích (Nešpor 2009b: 361-362) a druhý v souvislosti s popisem likvidace Německé evangelické církve (Piškula 2009b: 16-17). Došli přitom k odlišným závěrům. Zatímco Nešpor, který zkoumal další užívání církevních staveb, přičkl jejich větší podíl Českobratrské církvi evangelické, Piškula, zabývající se právní stránkou věci, ukázal, že favorizovanou „dědičkou“ byla přinejmenším zpočátku Církev československá (husitská). Vyjasnění této otázky, stejně jako zkoumání dalších osudů příslušných církevních staveb a jejich mizení z veřejného prostoru bude předmětem výkladu na následujících stranách. Ještě před tím je však nezbytné v krátkosti představit Německou evangelickou církev a její osudy v dobách, kdy o své stavby v důsledku mocenských zásahů nepřicházela, nýbrž mohla je v rámci svých možností budovat a jiným způsobem získávat.

Německojazyční evangelíci v českých zemích a jejich církevní stavby

Vydání Tolerančního patentu Josefem II. vedlo v Čechách a na Moravě k ustavení šesti farních a jednoho filiálního německojazyčného augsburského sboru (Burian – Melmuk – Melmuková-Šašecí 1995: 75-82), další, převážně jazykově smíšené luterské sbory vznikly v tehdejším českém Slezsku. Nové evangelické sbory přitom rozhojnily luterské sbory existující na základě dřívější legislativy na Ašsku (sbory v Aši a Hranicích) a v Těšíně, počet jejich věřících však byl všude s výjimkou Slezska nevelký a ztrácel se jak v obrovské početní převaze římských katolíků, tak mezi převážně českojazyčnými tolerovanými luterány a zejména reformovanými. Přestože v první polovině 19. století došlo ke vzniku dalších tří českých a moravských luterských sborů, situace se tím nijak nezměnila. K zásadní proměně došlo teprve ve druhé polovině 19. století jednak v souvislosti s příchodem zahraničních pracovníků evangelického vyznání (Zeman 2010) a s misii zahraničních evangelických církví

Vůbec nejstarší kontinuálně evangelický kostel na našem území stojí v ašském Podhradí (Neuberg). Kostel byl vystavěn v letech 1678-1712 na starších základech, po zániku NEC jej získala ČCE. Bohoslužby se v této kazatelské stanici ovšem konají jen příležitostně. Foto Z. R. Nešpor, 2009.

(Zeman 2009), ale především v důsledku hnutí *Los-von-Rom*, které z římskokatolické církve vyvádělo část liberálně a nacionalisticky orientovaných věřících ve prospěch luterské nebo (méně často) starokatolické církve (Kaiserová 2003; Nešpor a kol. 2010b: 152-156, 169n.). K devíti augsburským¹ sborům v Čechách a na Moravě, které existovaly v polovině 19. století, do konce první světové války přibýlo dalších 38 sborů v Čechách a 9 na Moravě, v naprosté

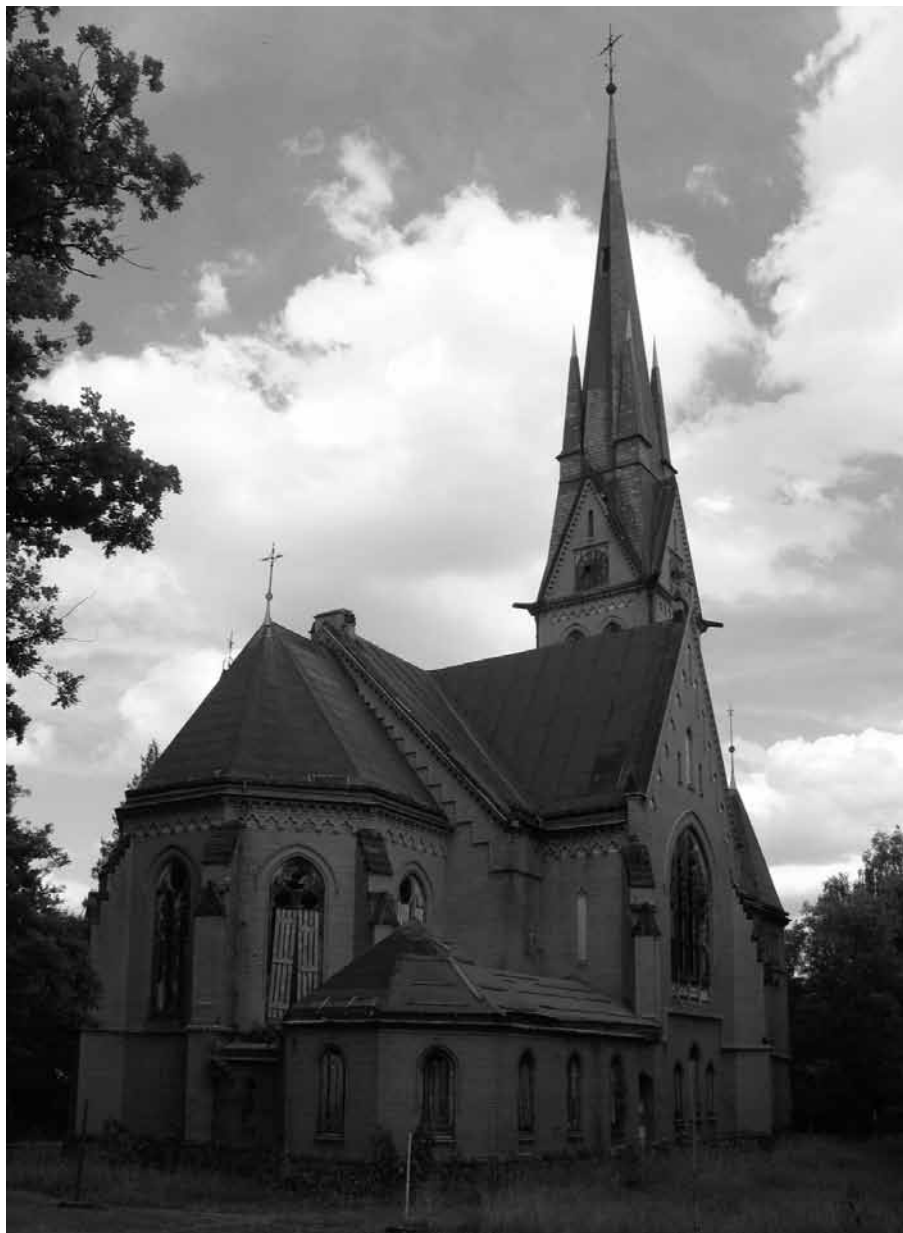
---

¹ Některé (převážně městské) sbory sice později formálně deklarovaly svůj unionovaný charakter, aby nepřišly o reformované věřící, kteří se stávali jejich členy v důsledku urbanizace, většinově nicméně zůstaly luterské, stejně jako zůstaly členy českých superintendentů augsburského vyznání; srov. Šematismus 1913; Nešpor 2009a.

většině německojazyčných. Vznikly dokonce i německé reformované sbory, třebaže nečetné. Jak doložil statistik Antonín Boháč, přestože ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století docházelo i k početnímu nárůstu českých evangelických sborů, „svým vzrůstem nemohou se ... vyrovnati německým protestantům, kteří mezi rakouskými Němci rychle nabývají půdy vlivem známého hesla a přestupového hnutí“ (Boháč 1917-18: 384).

Byl-li nárůst německojazyčného evangelictva v českých zemích spojen s nacionálními a nacionálně-konfesními hledisky, nepřekvapuje, že uvnitř augsburské církve začalo docházet k pnutí mezi relativně slábnoucí českou a rychle sílící německou částí. Tyto třenice se projevily již v posledních desetiletích 19. století (Matějka 2009: 259-265) a byly dále posíleny odlišnými konfesionálními či obecně náboženskými hledisky. Zatímco většina luteránů českého jazyka a zejména jejich duchovní byli dlouho nakloněni konfesionalistickému novoluterství a později, před první světovou válkou a v jejím průběhu, se naopak obrátili k úzké spolupráci s českými reformovanými, němečtí evangelíci, v naprosté většině nedávní konvertité, upřednostňovali liberální a nacionální pojetí víry. Podle Kristiny Kaiserové právě „sympatie (ne nutně konverze) k protestantské církvi umožňovala symbolizovat blízkost k Německu ... To bylo spolu se školstvím téma, jež sjednotilo všechny skupiny českých Němců“ (Kaiserová 2003: 86). Logickým důsledkem, který přinesl rozpad Rakouska-Uherska a vznik samostatného Československa, proto byl rozchod augsburské církve v českých zemích na nacionální bázi.

Čeští luteráni spolu s početnějšími reformovanými hned v roce 1918 vytvořili Českobratrskou církev evangelickou (ČCE), která se přihlásila k dědictví české reformace (Ustavující sněm 1919; Otter – Veselý 1992), zatímco německé a ve Slezsku polské sbory do ní buď vůbec nebyly pozvány, nebo o členství nestály. V prvním případě došlo v říjnu 1919 k ustavení Německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, jež získala definitivní státní uznání v podobě schválení své církevní ústavy v roce 1923, ve druhém byla v témže roce ustavena Augsburgská církev evangelická ve východním Slezsku v Československu, státem uznaná, avšak bez schválení ústavy. Do Německé evangelické církve přitom z nacionalistických důvodů vstoupili také mnozí německojazyční reformovaní, a přestože v ní dominovalo liberálně pojímané luterství, prostřednictvím své církevní ústavy se vymezila především v nacionálním smyslu. Neněmecké sbory k ní sice mohly přistoupit, avšak za podmínky, že „přičleněním takovýchto obcí zůstává národnostní charakter Německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku nedotčen“ (§ 2 vyhlášky MŠNO

„Červený kostel“ ve Varnsdorfu z roku 1905, po druhé světové válce užívaný ČČS(H), dnes zpustlý. Foto Z. R. Nešpor, 2009.

č. 209/1924 Sb. z. a n.). Naproti tomu východoslezská Augsburská církev si ponechala své výlučné luterství a bohatou liturgii, což spolu s polskou etnicitou většiny církevníků vedlo k tomu, že se nenechala zlákat ani do jedné z nacionálních evangelických církví, ač se o to usilovně snažily.

Zatímco Českobratrská církev evangelická a její členové patřili mezi výrazné protagonisty étosu první Československé republiky (Putna 2008), samostatná existence obou dalších evangelických církví byla zapříčiněna jenom hranicemi nového státního útvaru, jehož vznik si jejich členové nepřáli a který se k nim nechoval obzvláště přívětivě. Po sjednocení českých evangelíků zůstaly „zbytkovými“ organizacemi, jejichž sympatie se upíraly spíše k zahraničním souvěrcům. Nevstoupily proto ani do Svazu evangelických církví ČSR, němečtí evangelíci místo toho (neúspěšně) usilovali o členství v evangelickém konfesním svazu Německa a Rakouska, zatímco polští evangelíci na Těšínsku se příležitostně považovali za „odloučenou součást“ polské Evangelické augsburské církve. Možná i z tohoto důvodu v případě východoslezské Augsburské církve, k níž se podle sčítání lidu z roku 1930 hlásilo necelých 47 tisíc věřících (0,4 % populace), nedošlo k reorganizaci jejich šesti neobyčejně početných sborů. Naproti tomu Německá evangelická církev sdružující 131 tisíc věřících (1,2 % populace) pružněji reagovala na postupující urbanizaci a další okolnosti, takže v roce 1935 disponovala 69 farními a 32 filiálními sbory a 118 kazatelskými stanicemi (Ullrich 1936).² Trvale přitom zůstala „oporou němectví“, evangeličtí duchovní fungovali jako průkopníci ‚národnosti a církve‘ a ,často pronášeli projevy na shromážděních německých spolků, při zasvěcování válečných pomníků, u ohňů za slunovratu, při červencových slavnostech turnerských spolků a mládežnických skupin“ (Jaworski 2004: 80). Toto konstatování na druhou stranu neznamená, že by celá Německá evangelická církev podlehla nacionálním a později dokonce přímo pronacistickým tendencím, šlo o osobní zájmy některých jejích duchovních a dalších členů (Nešpor 2009b: 328-330; Piškula 2009b: 4-7). Jiní její členové byli v období nacistické okupace kvůli svým protinacistickým názorům nebo i členství ve Vyznávající církvi (*Bekennende Kirche*) naopak pronásledováni a vězněni, a to včetně první a jediné vikářky Luise Zornové.³

² Na konci roku 1944 šlo podle Boháče o 70 farních a 28 filiálních sborů a 120 kazatelských stanic (Boháč 1946: 25).

³ Ačkoli na tomto místě nemůžeme diskutovat otázku církevní ordinace žen, je příznačné, že zatímco Německá evangelická církev ženu jako duchovní přijala již v tomto období (byť „jen“ jako vikářku), ženy z řad Českobratrské církve evangelické si na farářské ordinace musely počkat až do poválečné doby.

Německý evangelický kostel v Teplicích z let 1861-64 na pohlednici z počátku 20. století. Po druhé světové válce byl předán ČČS(H), dnes zpustlý.

Do této situace zasáhl podpis mnichovské dohody, odstoupení českého pohraničí Německu a vznik říšské župy Sudety, respektive připojení československého Těšínska k Polsku. Většina německých evangelických sborů se tím dostala na území třetí říše a všechny slezské sbory do Polska. Němečtí i slezští evangelíci proto Mnichov ve své optice zcela pochopitelně přivítali jako osvobození, jejich další cesty se nicméně poměrně paradoxně rozešly. Východoslezská Augsburská církev hned po několika dnech (7. listopadu 1938) jako celek vstoupila do polské Evangelické augsburské církve, jejíž existenci o rok později ukončila německá okupace Polska a vznik Generálního gouvernementu, z něž bylo vyloučeno někdejší československé území a další slezské oblasti přímo připojené ke třetí říši. Došlo k víceméně násilnému včlenění polské Evangelické augsburské církve do říšské evangelické církve, k výměně jejich duchovních a k celkovému útlumu náboženského života na Těšínsku. Naproti tomu Německá evangelická církev svému sloučení s říšskou církví odolávala až do srpna 1940 a i později si zachovala rozsáhlou organizační autonomii a dřívejší, zdaleka ne jednoznačně pronacistické vedení. Piškulovo konstatování, že „národní (ne)spolehlivost obou církví je z pohledu tehdejšího Československa velmi podobná“, na jehož základě kritizuje značně rozdílné zacházení, jehož se jim dostalo v procesu poválečné retribuce (Piškula 2009: 7), je proto dokonce možné upravit i v tom smyslu, že „národní nespolehlivost“ německých evangelíků vůči Československu byla v některých ohledech menší než v případě jejich polských souvěrců. Na výsledku, který vedl k již zmiňované poválečné úplné likvidaci Německé evangelické církve, zatímco východoslezská Augsburská církev byla v květnu 1948 právně obnovena (Szymbeczek 2004: 31-32), to ovšem nic nemění.

Pokud jde o nemovitý církevní majetek německých a slezských evangelíků, vztahovaly se na něj obecné právní předpisy pro tolerované, respektive později zrovnoprávněné státem uznané církve (srov. Nešpor 2006: 234-257, 483-505; 2009a). Jednotlivé sbory tak mohly (po schválení příslušnými instancemi) budovat a vlastnit modlitebny a po vydání tzv. Protestantského provizoria (1849) také kostely a kaple, dále fary, církevní školy, sociální ústavy, hřbitovy, případně další církevní a hospodářské budovy a pozemky, nebo si příslušné nemovitosti mohly pronajímat.⁴ Stavební rozmach, který po pádu tole-

---

⁴ Vzhledem k zaměření této studie bude nadále zkoumáno pouze církevní vlastnictví a užívání bohoslužebných prostor (kostelů, kaplí a modliteben) a far, i když pro náboženský, vzdělávací, sociální a ekonomický život jednotlivých sborů byly významné také všechny ostatní nemovitosti.

Secesní „Zelený kostel“ v Trnovanech (Turn; dnes součást Teplic) z let 1899–1905 na pohlednici z období těsně po dokončení. Po zániku NEC nebyl užíván, pak sloužil jako skladiště a v roce 1974 byl odstřelen.

rančních omezení ve druhé polovině 19. století zasáhl české a moravské evangelické sbory, přitom působil jak v českém, tak v německém prostředí. Podle historičky umění Blanky Altové dospěl nicméně k dost odlišným výsledkům (Altová 2009). Německojazyčné sbory byly dlouho progresivnější ve výběru architektů a stylů, v řadě kostelních novostaveb z přelomu století se uplatnila secese a stavebníci dříve přešli také k požadavku na stavbu sborových domů, které spojovaly funkce modlitebny, fary a dalších církevních prostor. Konzervativnější prostředí českých evangelíků mělo vůči těmto „novotám“ spíše odpor a prosadily se, včetně tehdy aktuálních stavebních stylů, až v meziválečném období, kdy naopak utíchal rozkvět církevního stavitelství německých evangelíků. Vzhledem k tomu, že československá vláda uznala nástupnictví všech tří velkých evangelických církví po rakouských církvích augsburského a helvetského vyznání, jednotlivé sbory si ponechaly svůj majetek (někdy to vedlo k trpkým sporům s menšinami členů, které vstoupily do jiné evangelické církve) a v rámci svých potřeb a možností dále pokračovaly v jeho rozhojňování. Zatímco v případě východoslezské Augsburgské církve šlo o marginální záležitosti, růst počtu sborů Německé evangelické církve vedl k sice umenšenému, ale přesto pokračujícímu stavebnímu ruchu. Řada nových farních sborů sice již při svém vzniku disponovala kostely či modlitebnami postavenými v období jejich existence v podobě filiálních sborů či kazatelských stanic,⁵ z pochopitelných důvodů však neměly fary (nebyla-li modlitebna vybudována jako součást sborového domu) ani případné další církevní budovy.

Poslední soubornou evidenci bohoslužebných prostor Německé evangelické církve poskytuje Ullrichův „rozšířený schematismus“ z poloviny třicátých let, podle kterého církev vlastnila 101 kostelů a kaplí a 25 modliteben (bez přesného rozhraničení obou kategorií), dalších 7 kostelů si k bohoslužbám pronajímala a bohoslužby se dále konaly ve 30 školních budovách (částečně vlastních a částečně pronajímaných), 8 tělocvičnách, 7 továrních prostorách, 7 hostinských zařízeních, 7 soukromých sálech, v jednom případě v prostorách hasičské zbrojnice (všechny tyto prostory byly pronajímány) a v jednom případě na faře (Ullrich 1936). Do konce druhé světové války již nedošlo k velkým změnám, alespoň pokud jde o církvi vlastněné stavby. Ve druhé polovině třicátých let byly vybudovány pouze kostely v Krasově a Nové Vsi nad Nisou, zatímco kvůli následným válečným událostem zůstal nedokončen poslední budovaný kostel v Dolní Poustevně (Nešpor 2009b: 361; srov. Nešpor 2009a).

⁵ Srov. níže Tabulku 3, v níž jsou uvedeny roky posvěcení příslušných kostelů a modliteben.

Reliéf Martina Luthera
na secesním kostele v Hrobu
(Klostergrab) z let 1900–1902.
Po druhé světové válce byl
kostel předán ČČS(H),
dnes je zpustlý.
Foto Z. R. Nešpor, 2009.

Podle poválečné evidence majetku Německá evangelická církev v okamžiku svého zániku vlastnila 101 kostelů, 7 sborových domů, 4 kaple, 25 modliteben a 56 samostatných far. Jaké byly osudy tohoto majetku po druhé světové válce, respektive kdo o něj projevil zájem?

Kdo získá majetek Německé evangelické církve?

Rozhodnutí o odsunu/vyhnání českých Němců, nebo přinejmenším jejich většiny, vedlo k věcnému zpochybnění smysluplnosti další existence Německé evangelické církve. Vedení církve přitom již před koncem války začalo jednat s Českobratrskou církví evangelickou, která mu byla věroučně a v minulých generacích také organizačně nejbliže, o sloučení, které se zdálo být jedinou záchranou pro německé evangelíky. Její představitelé nicméně již v červnu 1945 zjistili, že se s další existencí církve nepočítá, čímž podle Piškuly „skončily vážnější snahy o budoucí existenci NEC a proměnily se pouze v pokus o důstojný odchod“ (Piškula 2009b: 8). Ve druhé polovině roku 1945 tato jednání nabyla konkrétnější podoby (ibid.: 8-10).⁶ Počítalo se s hromadným vstupem neodsunutých německých evangelíků do české církve a se zachováním několika jejich sborů s tím, že Českobratrská církev evangelická vysídlelcům, především z řad duchovních, zajistí důstojný odchod a finanční pomoc v období před repatriací (zemské národní výbory jim přestaly vyplácet státní příspěvky), zatímco jí samotné případně majetek zrušené církve. Oficiální stanovisko Synodní rady ČCE z 12. prosince 1945 hovořilo o „administrativním připojení [sborů] ... nebo alespoň přístupu německých věřících k ČCE“, zároveň byla vypracována memoranda pro ministerstvo školství a osvěty a vládu, která odmítala konfiskaci majetku Německé evangelické církve na základě Benešových dekretů a požadovala jeho předání ČCE (Jak ČCE kooptovala 1997).⁷ Církev se přitom mohla opřít o předběžné opatření moravského Zemského národního výboru v Brně ze 17. července 1945, které jí tento majetek svěřovalo do užívání „jako církvi ideově nejbliže stojící“, český Zemský národní výbor ovšem naopak lis-

⁶ Usnesení Církevního výboru Německé evangelické církve z 12. 12. 1945; opis v Ústředním archivu ČCE Praha, f. SR, kt. XIXB3.

⁷ Ke konfiskacím majetku Německé evangelické církve začalo docházet již v květnu 1945, záhy však převládl názor, že konfiskace podle Benešových dekretů se na církevní majetek nevztahují. Namísto úplných konfiskací proto docházelo k tzv. národní správě, přičemž jako správci byli příslušnými národními výbory obvykle ustanovováni duchovní z řad ČCE nebo Církve československé (husitské). Naprostá většina majetku Německé evangelické církve byla fakticky převzata ve druhé polovině roku 1945 a na počátku roku následujícího.

První evangelický sborový dům byl postaven v Růžové (Rosendorf) v letech 1863–1864. V padesátých letech 20. století sloužil jako kino (v přístavku napravo byla umístěna promítací kabina), dnes zpustlý. Foto Z. R. Nešpor, 2009.

tem z 3. srpna 1945 žádal jednotlivé místní národní výbory o zajištění příslušného majetku, o jehož dalších osudech mělo teprve rozhodnout ministerstvo školství a osvěty.

V československém Těšínsku nastala podobná situace stran někdejší Augsburské církve evangelické. Její majetek byl svěřen ČCE a administrátorem všech jejích sborů byl Slezskou národní radou 18. května 1945 ustanoven frýdecký farář ČCE Alexander Winkler, který sice v této funkci vydržel jen do konce července, nicméně stačil alespoň na některé sbory povolat své souvěrce, kteří v nich působili i nadále. Naopak polští duchovní 6. srpna 1945 ustavili prozatímní seniorátní výbor pod vedením faráře Józefa Bergera. „Čeští duchovní, i když údajně reprezentovali až polovinu evangelických věřících příslušejících k východoslezskému seniorátu, nebyli tímto seniorátem uznáváni, protože podle jeho názoru je dosadila cizí moc. Seniorát neměl zase právo vydávat

jakákoliv nařízení, protože nebyl potvrzen ministerstvem školství“ (Szymeczek 2004: 28). Patovou situaci vyřešila až dohoda zorganizovaná předsedou Moravskoslezského zemského národního výboru Josefem Bilanem-Šinovským v Moravské Ostravě 26. září 1945, na jejímž základě dosud právně neobnovená východoslezská Augsburská církev přijala do svých řad české duchovní a kromě dalšího povolila stejný počet českých a polských bohoslužeb, současně však byl fakticky uznán samostatný východoslezský seniorát v čele s voleným seniorem Bergerem. Ten byl ochoten k dalšímu kompromisu v podobě administrativního sloučení s Českobratrskou církví evangelickou, ovšem jen za podmínky zachování rozsáhlé autonomie, již vedení české církve odmítalo.

Oficiální stanovisko Českobratrské církve evangelické formuloval její synodní kurátor, docent Karlovy univerzity Antonín Boháč (Boháč 1946).⁸ V dobovém kontextu nepřekvapivě zdůraznil český charakter většiny evangelictva v českých zemích a jeho návaznost na domácí reformační tradice, od nichž se pouze z nacionalistických důvodů odklonily obě církve stojící mimo ČCE, přičemž poválečná retribuce měla umožnit „nápravu“ tohoto i věroučně nesmyslného stavu. V případě německých evangeliků „jeví se včlenění ... [do ČCE] jako nejpřirozenější způsob řešení problému ... I když bude radikálním způsobem proveden odsun Němců, zůstane jich zde určitý počet ... Za této situace jeví se nejučelnějším připustiti jejich členství v českobratrské církvi evangelické, tak jako němečtí katolíci jsou členy jedné církve s katolíky českými“ (ibid.: 26). Současně zdůraznil, že tímto připojením nedojde ke ztrátě „národního“ charakteru ČCE a jen tak mimochodem připomněl, že jeho nezbytnou podmínkou je odpovídající převedení majetku Německé evangelické církve, právně zdůvodňované zemským, nikoli nacionálním charakterem evangelických církví před rokem 1918. Podstatné je, že Boháčovo memorandum nezůstalo omezeno na „problém“ zanikající Německé evangelické církve. Stejnou, ne-li ostřejší díky se vyjadřovalo také k „protičeské, nacionálně polské a zčásti zároveň dajčfrajndlišské [!] orientaci východoslezské církve“, o níž bylo řečeno, že „vzhledem k nové národní politické situaci ČSR bylo by administrativní připojení evangelických sborů augsburského vyznání na Těšínku k českobratrské církvi evangelické nejlepším řešením problému této církve“ (ibid.: 27, 32). Českobratrská církev, která se (neúspěšně) pokoušela i o spojení se slovenskými luterány a menšími evangelickými denominacemi, se přinejmenším chtěla stát jedinou

⁸ Tiskem vydané memorandum rozšiřovalo oficiální stanovisko Synodní rady ČCE formulované v listě Ministerstvu školství a osvěty z 2. 3. 1946; Ústřední archiv ČCE Praha, f. SR, kt. XIXB3.

„Lutherův hrad“ – sborový dům v Novém Městě pod Smrkem (Neustadt an der Tafelfichte), dílo O. Bartninga z let 1911–1912. Od zániku NEC sídlo sboru ČCE, v současnosti rekonstruované. Foto Z. R. Nešpor, 2009.

významnou evangelickou denominací v českých zemích. Evangelíky z řad neodsunutých Němců a těšínských Poláků přitom ovšem vítala i pozitivním krokem, připojením augsburské a druhé helvetské konfese – jichž se čeští evangelíci vzdali v revolučním nacionálním nadšení po vzniku Československa – ke svým stávajícím oficiálním vyznáním (českému z roku 1575 a bratrskému z roku 1662). Jak uváděl Boháč, svým „sjednocením na základě české a bratrské konfese ... se [čeští evangelíci] nijak nevzdali spojení s církvemi světového protestantismu, vzešlymi z reformace *husitské* a *kalvínské*“ (ibid.: 31; kurzíva dodána: uvádět Martina Luthera se v poválečném období přeci jen „nehodilo“).

Tato snaha se nicméně nezdařila, podobně jako selhaly pokusy spojených českých evangelíků „reprotestantizovat“ společnost po vzniku Československa. Hegemonické připojení východoslezské Augsburgské církve, jejíž většina byla proti, se ukázalo být „příliš velikým soustem“, možná i proto že se státní orgány postupně začaly obávat příliš mocné evangelické církve, zatímco o majetek německých evangelíků – méně již o jejich duchovní správu – projevil zájem úplně někdo jiný – Církev československá (husitská) (CČS(H)). Ta

pro takový krok měla jak pádné věcné důvody, trvalý nedostatek bohoslužebných prostor, který meziválečná výstavba dokázala odstranit jenom částečně, tak také sociálně-politické předpoklady, neboť šlo o druhou největší českou církev, výrazně nacionalisticky orientovanou a blízkou levicovým silám ve vládě (srov. Hrdlička 2007: 314n.; Hrdlička 2010: 74n.). Církev československá vypracovala již 2. prosince 1945 a znovu 21. listopadu 1946 memoranda určená členům vlády, ve kterých zdůrazňovala nacistický charakter Německé evangelické církve a konsekventní oprávněnost státní konfiskace jejího majetku, o který se aktuálně přihlásili dva žadatelé: za prvé samotná CČS, která si současně zajistila podporu pravoslavných, Jednoty bratrské a unitářů, argumentující svojí „největší potřebou“, a za druhé čeští evangelíci argumentující „historickou příbuzností“. Podle druhého dokumentu bylo na vládě, „aby rozhodla, zda majetek svěří do užívání několika církvím podle prokázané potřeby, či jej odevzdá pouze jediné církvi [= ČCE],“ která byla nadto charakterizována jako „jakási ‚bratrská‘ sekta, která shání po ulicích návštěvníky svých shromáždění“. Interní rozklad pro Synodní radu Českobratrské církve evangelické přitom varoval, že její konkurentka má reálně silné pozice, vybízel k formulaci obdobně pádného memoranda a současně ke kompromisu v podobě spoluužívání bohoslužebných prostor, zatímco duchovní péče o německé evangelíky by připadla pouze jejich českým souvěrcům.⁹ Vedení ČCE přesto doufalo, že prosadí své stanovisko,¹⁰ jen se je pokusilo opřít o další argumenty, čímž vznikl unikátní, dosud neznámý a nezpracovaný soubor historických pramenů pro studium poválečných náboženských dějin českých zemí.

Dotazníková akce českých evangelíků

19. září 1947 Synodní rada ČCE rozeslala všem církevním sborům a již etablovaným kazatelským stanicím v pohraničí přísně důvěrné dotazníky, jejichž cílem bylo zjistit celkový stav nemovitostí dříve vlastněných Německou evangelickou církví a jejich aktuální užívání, zejména ve vztahu k Církvi

⁹ Nedatovaný a nepodepsaný dokument „Církev československá a majetek Německé evangelické církve“; Ústřední archiv ČCE Praha, f. SR, kt. XIXB3. Vzhledem k neuspořádanému a torzovitému stavu Ústředního archivu a muzea Církve československé husitské se nepodařilo získat přístup k interním materiálům druhé strany konfliktu.

¹⁰ Např. *ibid.*, listy Synodní rady a synodního seniora ČCE Ministerstvu školství a osvěty z 2. 1. a 8. 1. 1947; novinkou bylo pouze upozornění na příchod evangelických reemigrantů z Volyně, Polska a Slezska, kteří byli aktuálně usazováni v pohraničí a stali se členy ČCE. K této otázce viz např. Navrátilová 1974; Nešporová 2005.

sbor	počet členů	v tom Němci	průměrná účast na bohoslužbách	v tom Němci	zvláštní bohoslužby pro Němce	užívání nemovitostí po NEC		poválečné opravy těchto nemovitostí
						kostely, modlitebny	fary	
(Nový) Bohumín	1000	ano	360-380	ano	ne	1 ČCE, 1 spolužívání	1 ČCE, 1 ČCS	ČCE
Brno		10 rodin	600	ano	ne	1 ČCE		ČCE
Broumov	1000	?	50	ne	ne	1 spolužívání	1 ČCS	ČCS
Bruntál	650	několik rodin	50	ano	ne	1 spolužívání, 3 ČCE	1 spolužívání	stát, ČCE
Břeclav	2098	?	200	ano	ne	2 spolužívání	1 ČCS	ČCS
Černošín	1092	20		ano	ne			
Česká Kamenice	1400	50-60	86	občas	ne	1 ČCE		
České Budějovice	2296	5 rodin	130	ano	ne	1 ČCE	1 ČCS	ČCE
Český Těšín	4700	5-10	400-600	ano	ne	1 ČCE	1 ČCE	
Duchcov	1047	12 rodin	80	ano	ne	1 spolužívání	1 spolužívání	ČCE
Falknov (= Sokolov)	900	ano	138	ano	ne	2 ČCE	1 ČCE	
Frydek (-Místek)	2085	20	290	ano	ne	1 ČCS	1 ČCE	ČCE
Habrna	280	ne	40-80	ne	ne	1 ČCE	1 ČCE	
Horní Čermná	700	15	70-80	zřídka	ne	1 ČCE		
Honšovský Týn	500	200		ano	ano			
		(novoosidlenec)						
Cheb	2000	240	80-100	ano	ne	2 ČCE	1 ČCE	ČCE
Chomutov	3000	2000 (neodsumuti)	110	ne	ne	3 ČCE, 1 spolužívání	1 ČCE, 1 spolužívání	ČCE
Jablonec n. N.	1500	500-800	170	zřídka	ne	1 ČCE, 1 ČCS, 1 spolužívání	1 ČCE	
Jablonec v Podještědí	500	ne	25	ne	ne	1 spolužívání	1 ČCE	
Jeseník	1400	3 rodiny	60-70	ano	ne	1 ČCE	1 ČCE	ČCE
Jihlava	1400	10	150	ano	ne	1 ČCE	1 ČCE	ČCE
Kadaň	1000	90	40	ano	ne	2 ČCE	1 ČCE	ČCE
Karlovy Vary	2500	50	120	ano	ne	1 ČCE, 1 spolužívání	1 ČCS	
Králiky	210	11	35-40	ano	ne	1 spolužívání	1 ČCE	
Kralovice	932	12	55-70	ano	ne	1 ČCE		
Kraslice	300	40-50	45	ano	ne	1 ČCE	1 ČCE	
Krnov	1000	ano	60	50-60	ne	1 spolužívání, 5 ČCE	1 spolužívání	
Liberec	5700	900	200-250	ano	ne	2 ČCE	2 ČCE	
Litoměřice	1012	35	75	ano	ne	1 spolužívání		MNV

Mariánské Lázně	2200	ano	60-105	ne	ne	2 ČCE	1 ČCE	ČCE
Mimoiň	600	ne	40	ne	ne	1 spolužívání		
Mohelnice	100	1 rodina	20-30	ano	ne	1 spolužívání		
Moravská Chrástová	170	5	70	ano	ne	1 ČCE		ČCE
Moravská Třebová	1041	25	102	ano	ne	1 ČCE	1 ČCE	
Most	2000	100	40-50	ne	ano	1 ČCE	1 spolužívání	
Nejdek	3310	ano	360-460	ne	ne	2 ČCE	1 ČCE	
Nové Město p. S.	1500	40	130	ne	ne	1 ČCE	1 ČCE, 1 ČCS	ČCE
Nový Jičín	1500	100	120	ano	ne	1 ČCE	1 ČCE	ČCE
Opatov	408	ne	45	ne	ne			
Opava	700	220-250	90-100	ano	ne	1 ČCE, 1 spolužívání	1 ČCS	ČCE
Písek	70 rodin	ne	20	ne	ne	1 ČCE	1 ČCS	
Plzeň		ano		?	ne	1 ČCE	1 ČCS	
Podmokly (= Děčín)	3000	80-100	90	ano	ne	1 spolužívání		
Praha – Strašnice		ne		ne	ne	1 ČCE		ČCE
Rokytnice n. J.	100	35	15-35	ne	ne	1 ČCE		
Rumburk	2500	200	80-85	ano	ne	1 spolužívání, 1 ČCE	1 ČCE	ČCE
Suchdol n. O.	2000	30	100	ano	ne	1 ČCE	1 ČCE	
Svitavy	1500	4	120	ano	ne			
(Moravský) Šternberk	850	málo	150	1 rodina	ne	1 ČCE	1 ČCE	
Šumperk	1600	20	200-210	ano	ne	1 ČCE	1 ČCE	ČCE
Teplice	3000	300	140	ano	ne	2 ČCE, 2 ČCS, 1 spolužívání	1 ČCE, 1 ČCS	
Trutnov	1500	50-100	80-100	ano	ne	2 ČCE	1 ČCE	ČCE
Třebenice	1320	5	80	ano	ne	2 spolužívání		
Ústí n. L.	6000	220	350	ano	ne	4 ČCE	1 ČCE	
Varnsdorf	1200	50	80	30	ne	1 spolužívání	1 ČCS	
Vrchlabí	1200	ano	108	ano	ne	3 ČCE, 1 spolužívání	1 ČCE, 1 ČCS	ČCE, ČCS
Zábřeh	985	6	140	ano	ne	1 ČCE		ČCE
Znojmo	1400	10-15	94	1	ne	1 spolužívání	1 spolužívání	ČCE, MNV
Zatec	1380	20	117	ano	ne	3 ČCE	1 ČCE	ČCE

Tabulka 1. Užívání církevních budov a duchovní správa v oblastech Německé evangelické církve, září 1947 (podle interních materiálů ČCE)¹²

¹² Dotazníky jsou uloženy v samostatné složce v Ústředním archivu ČCE Praha, f. SR, kt. XIXB3; tabulka neobsahuje dotazníky ze sborů, v nichž nebyly ani církevní budovy NEC, ani německojazyční evangelici.

Ze 136 kostelů a modliteben vlastněných Německou evangelickou církví na sklonku její existence (jeden kostel přitom nebyl dostavěný) v roce 1947 užívala 63 bohoslužebných budov Českobratrská církev evangelická a 4 Církev československá, 24 bylo užíváno společně, někdy i s dalšími menšími církvemi. V případě far byl poměr mírně posunut ve prospěch Církve československé, nicméně i zde 29 far užívala česká evangelická církev, 11 CČS a šest bylo užíváno společně. Přes deset kostelů a modliteben spadalo do oblastí, z nichž dotazníky nepřišly, i tak nicméně téměř čtyři desítky bohoslužebných prostor již nebyly užívány ke svému účelu. Platilo to i o některých farách, jež obsadily necírkevní subjekty (např. ozdravovny). V konkurenčním zápase mezi oběma velkými českými církvemi nicméně evangelíci (dosud) jednoznačně vedli, k čemuž podle jejich názoru vedle historické a věroučné blízkosti přispívaly dva další momenty.

Až na pár výjimek platilo, že Českobratrská církev evangelická se ujala duchovní správy německých evangelíků, byť už pro ně prakticky nikde nekonala zvláštní německojazyčné bohoslužby (což bylo obvyklé do odsunu). Většinou to bylo zdůvodňováno malým počtem neodsunutých Němců a jejich velkým územním rozptylem, stejně jako znalostí češtiny, v padesátých a na počátku šedesátých let byly nicméně v evangelických sborech s vyšším podílem německých členů občasné bohoslužby v jejich mateřském jazyce obnoveny (jednalo se o sbory v Aši, České Lípě, Horním Slavkově, Chodově, Karlových Varech a snad i jinde). Sami němečtí evangelíci přitom ani o žádné jiné než evangelické bohoslužby – a zejména československé – nestáli, což pěkně ilustruje případ popisovaný libereckým duchovním ČCE: „Němka-antifašistka, již byl povolen pobyt v ČSR, žádala o nový evang. křest pro své dítě po vykonaném křtu českoslov. církve z důvodu, že křest čsl. církve, jehož nabídku si netroufala hned odmítnout, není křtem ve jménu Boha i syna i Ducha sv., dle principu křesťanského.“¹³ Snaha Československé církve získat na svoji stranu neodsunuté Němce, již tento případ dokumentuje, byla ovšem hodně výjimečná.

Druhým důvodem, který evangelíky podle jejich názoru opravňoval k získání majetku Německé evangelické církve, byla jejich již projevená snaha o jeho zajištění a údržbu. Z 28 výrazněji opravovaných církevních budov po Německé evangelické církvi se ve 24 případech financování chopily evangelické sbory (z toho ve dvou případech za přispění sekulárních orgánů), ve dvou Církev československá a v jednom obě církve dohromady. Ačkoli lze namítnout, že

¹³ Ibid., dodatky k dotazníku za liberecký sbor, 24. 11. 1947.

Poslední (nedostavěný) kostel NEC v Dolní Poustevně (Niederinsiedel), jehož základní kámen byl položen v roce 1938. Po odsunu Němců devastovaný, od roku 2008 přestavovaný na městský klub. Foto Z. R. Nešpor, 2009.

evangelická církev byla většinovým uživatelem, její sbory si v dotaznících opakovaně stěžovaly na neochotu Československé církve jakkoli přispívat na případné opravy (nebo i prostou údržbu) nově získaných budov, ať již šlo o chrámy a fary spoluužívané, nebo užívané výhradně touto církví. Příklad z Rumburka: Církev československá „Neopravila nikde *nic!* V *ničem* nám nepomohla, ale přišla vždycky do hotového, a nezeptali se ani jednou: Co vám máme dát?“ Výjimečně sice mohlo dojít i ke shodě na místní úrovni, představitelé obou církví se však obvykle vnímali jako konkurenti, a to i v symbolické rovině, tím spíše pak v rovině ekonomických starostí o vznik a další fungování příslušných náboženských obcí. Třebaže přitom můžeme stát spíše na stanovisku Česko-bratrské církve evangelické, která na nemovitosti Německé evangelické církve měla přinejmenším větší morální nárok, neznamenalo to v žádném případě

úplnou nezištnost. Signifikantním případem je v této souvislosti zájem jednoho pražského evangelického sboru o německý evangelický hřbitov na pomezí Vinohrad a Strašnic: sbor v žádném případě nechtěl pietně udržovat památku pochovaných evangelíků, nýbrž shledával hřbitovní parcelu jako vhodný prostor pro stavbu vlastního chrámu (třebaže vlastnil nedávno postavený sborový dům s rozšířenou modlitebnou). Nezištný ostatně nebyl ani již zmiňovaný zájem Českobratrské církve evangelické o „příčlenění“ těšínských evangelíků, po kterém zůstala hořkost ještě po letech.

Ještě než se dostaneme ke krucióální otázce, jak zápas mezi oběma velkými nekatolickými církvemi o majetek po Německé evangelické církvi vlastně dopadl, stojí za to udělat krátkou odbočku k dalším informacím obsaženým v interním dotazníku ČCE. Dotazník totiž zachycuje většinu po druhé světové válce nově ustavených evangelických sborů v pohraničí (v letech 1945-56 vzniklo celkem 105 nových sborů ČCE, ve více než třetině případů však šlo o vnitrozemské sbory; Nešpor 2009a: 29). Třebaže přitom ještě neproběhly všechny přesuny obyvatelstva (reemigrace zahraničních Čechů a Slováků a osidlování pohraničí pokračovaly až do počátku padesátých let), tyto sbory čítaly 85 tisíc věřících, tedy pětinu členstva církve podle sčítání lidu v roce 1950. Z tohoto počtu bylo nezanedbatelných pět procent neodsunutých Němců,¹⁴ i když jejich hlas v církvi rozhodně nebyl slyšet a někteří z nich později v šedesátých letech sami zvolili odchod do Německa. I když vezmeme v úvahu všechny praktické obtíže spojené s osidlováním pohraničí a také fakt, že někdejší němečtí evangelíci se na české bohoslužby nemuseli právě hrnout, přeci jen je příznačná relativně slabá účast na bohoslužbách. V pohraničních sborech dosahovala jen necelých devíti procent všech členů, zatímco ve stabilních církevních komunitách ve vnitrozemí běžně bývala i trojnásobná, ne-li ještě vyšší. Evangelickou religiozitu v pohraničí sice na čas „zachránili“ reemigranti, jejichž první a částečně i druhá generace se vyznačovala hluboce prožívaným církevním životem (Nešporová 2005), celkově však lze konstatovat její (nepřekvapivou) slabost v novoosídlenecých sborech. Celá řada z nich fakticky nepřekvala generaci svých zakladatelů.

Situace v případě Církve československé, kterou dotazníky částečně také dokumentují, byla ovšem ještě horší. Účast na bohoslužbách, v této církvi ovšem nepovinná a slabá i ve vnitrozemí (srov. Nešpor 2007), obvykle nepřesahovala několik desítek osob, a to i v místech, kde se církev domohla (spolu)

¹⁴ Rodiny jsou počítány jako čtyřčlenné a jsou uplatněny další odhadní faktory.

Kostel ve Vraclávku (Klein-Bressel) z roku 1828. Po zániku NEC došlo k ubourání věže a částečné „přestavbě“, stavba nadále sloužila jako truhlárna a garáž, dnes sklad. Foto Z. R. Nešpor, 2009.

užívání bohoslužebných prostor po Německé evangelické církvi. Jinde si jejich užívání/zisk sice nárokovala, nicméně situace v praxi často odpovídala tomu, z čeho „čechoslováci“ rétoricky obviňovali evangelíky: potenciální účastníci bohoslužeb byli „naháněni“ na ulicích, věřící byli do náboženských obcí zapisováni čistě formálně, to vše proto, aby církve mohla prokázat své nároky. Nepřekvapivým důsledkem byla slabost a rychlý zánik většiny náboženských obcí Církve československé v někdejší pohraničí, na tomto úpadku se ovšem podílely také další důvody (celospolečenská sekularizace, antiklerikalismus komunistického režimu aj.).

Stát rozhoduje, komu bude přidáno

Jednání o majetku Německé evangelické církve (i o další existenci východoslezské Augsburské církve) pokračovala bez výraznějších výsledků po celý rok 1947 a na počátku roku následujícího. Českobratrská církev evangelická si interně vypracovala seznam 102 objektů, o jejichž přidělení kromě jí samotné žádali další zájemci: v 90 případech šlo o Církev československou (někdy se přitom nelze ubránit dojmu, že její žádost o přidělení byla podána „na truc“, aby evangelíci přišli zkrátka), 11 objektů chtěli pravoslavní, po 8 východoslezská Augsburská církev a Svaz občanů bez vyznání, 7 unitáři a po jednom Jednota českobratrská a místní národní výbor.¹⁵ Všichni zájemci, především obě velké nekatolické církve, přitom vedle oficiálních memorand a věcných stanovisek spoléhali na zákulisní jednání. Jako politicky úspěšnější se ukázalo spojení Církve československé s komunisty a současně i s národními socialisty (Piškula 2009b: 10-15). Komunistická strana podle Piškuly viděla v ČČS „vhodný nástroj“ pro uplatnění svých vlastních zájmů a jako součást podpory ji chtěla dotovat právě majetkem po Německé evangelické církvi (ibid.: 11); nezanedbatelnou roli hrála patrně i skutečnost, že v řadách duchovních i členů této církve byl suverénně nejvyšší podíl komunistů.

K definitivnímu rozhodnutí došlo až po komunistickém převratu, kdy byl ve zkráceném řízení schválen zákon o likvidaci Německé evangelické církve, jenž zpětně zneplatnil její spojení s Českobratrskou církví evangelickou a církevní majetek konfiskoval. Zákon č. 131/1948 Sb. pověřoval ministerstvo školství a osvěty, aby po dohodě s ministerstvem vnitra určilo, „které majetkové podstaty mají sloužit kultovým, církevně administrativním nebo podobným účelům a které církvi, náboženské společnosti nebo jiné organizaci se přidělí“ (§ 4), přičemž přiděl měl opravňovat jen k užívání příslušných nemovitostí, nemělo se jednat o jejich vlastnický převod. Ve sporu mezi Církví československou a Českobratrskou církví evangelickou se fakticky jednalo o úplné vítězství první z nich, podpořené i tím, že vedoucím církevního odboru ministerstva školství byl její bývalý duchovní Vladimír Ekart, zatímco další, František Hub, stanul v čele náboženské komise Ústředního akčního výboru Národní fronty.

O třináct dní později Českobratrská církev evangelická prohrála také svůj zápas o těšínské evangelíky. Ministerstvo školství a osvěty výnosem z 19. května 1948 obnovilo právní existenci Augsburské církve evangelické

¹⁵ Ústřední archiv ČCE Praha, f. SR, kt. XIXB3, nedat. Přehled majetku Německé evangelické církve.

Hlučínský kostel z roku 1930 byl po roce 1989 opraven a adaptován na polyfunkční městskou síň. Okolní hřbitov byl již v roce 1965 přeměněn na park.
Foto Z. R. Nešpor, 2009.

k 5. květnu 1945, jejím vedením do schválení nové církevní ústavy pověřilo stávající seniorátní výbor a přiřklo jí veškerý dřívější majetek (Szymeczek 204: 31-32). Církev, která na synodálním shromáždění 25. června 1950 přijala nejen svoji ústavu, ale i nový název Slezska církev evangelická a. v. (SCEAV), se nadále rozvíjela samostatně, včetně ustavení řady nových sborů. Kromě lepší duchovní správy relativně značného počtu věřících (při sčítání lidu v roce 1950 se k ní přihlásilo necelých 57 tisíc osob) to znamenalo také faktickou marginalizaci duchovních z řad ČCE, které budoucí Slezska církev evangelická musela v poválečném období přijmout a které si musela ponechat.

Po schválení zákona o likvidaci Německé evangelické církve byly jednotlivé církve vyzvány, aby vznesly své nároky na přidělení jejího majetku. Dva hlavní protagonisté, Církev československá a Českobratrská církev evangelická, byli nuceni usednout k jednacímu stolu a dohodnout se na vzájemném vyrovnání, jež zcela nepokrytě dávalo najevo převahu „čechoslováků“ – dohoda byla uzavřena 23. března 1949.¹⁶ Oproti jednadevadesáti kostelům a modlitebnám, které podchycovala dotazníková akce ČCE na podzim 1947, bylo přitom dohodnuto rozdělení pouhých 55 bohoslužebných staveb, stejně jako šlo jen o 33 far (proti 46 o dva roky dříve) (viz Tabulka 2). Důvodem bylo to, že část objektů již v mezidobí byla přidělena, avšak nejen dotčeným církvím, nýbrž i dalším, nenáboženským subjektům. Z uvedeného počtu mělo plných 31 kostelů (56 %) připadnout Církvi československé, v jejíž prospěch by se její konkurentka dále vzdala i jednoho svého stávajícího kostela, 22 Českobratrské církvi evangelické (40 %), jeden do spoluvlastnictví obou a jeden Pravoslavné církvi. V případě far byl poměr mezi oběma velkými církvemi dohodnut opačně, než vypadala situace o dva roky dříve. Větší počet far měla získat Českobratrská církev evangelická (19, čili 58 %), menší Církev československá (11, čili 33 %). Obě církve přitom v rozporu se zákonem o likvidaci Německé evangelické církve počítaly s tím, že její majetek získají do vlastnictví. Když byly vyvedeny z omylu, v nedatovaném dodatku k dohodě rozhodnutí „nejvyšších míst“ akceptovaly a upravily pravidla spoluužívání přidělených objektů.¹⁷ Na pokyn ministerstva školství, věd a umění (jak bylo příslušné ministerstvo přejmenováno v polovině roku 1948) evangelická církev jednala také s dalšími zájemci, avšak bez větších výsledků.¹⁸

¹⁶ Ibid., Dohoda mezi ČČS a ČCE o rozdělení majetku bývalé německé evangelické církve z 23. 3. 1949.

¹⁷ Ibid., nedatovaný Návrh dodatku k dohodě z 23. 3. 1949.

¹⁸ Ibid., Zpráva SR ČCE Ministerstvu školství, věd a umění z 25. 3. 1949.

místo	kostel/modlitebna případne	fara případne
(Nový) Bohumín	CČS	CČS
Bruntál	CČS	spoluvlastnictví CČS + ČCE
Česká Kamenice	ČCE	
Česká Lípa	CČS	
Český Těšín	ČCE ¹⁹	ČCE
Duchcov	CČS	spoluvlastnictví CČS + ČCE
Ervěnice	ČCE	
Herlíkovice	ČCE	
Heřmanovy Sejfy (= Rudník)	CČS	CČS
Hlučín	CČS	
Hořovičky	Pravoslavné církvi	Pravoslavné církvi
Hostinné	CČS	
Hrádek n. N.	CČS	
Chomutov	CČS	ČCE
Jablonec n. N.	CČS	CČS
Jablonné v P.	ČCE	ČCE
Jáchymov	ČCE	ČCE
Jirkov	CČS	CČS
Kadaň	CČS	ČCE
Karlovy Vary	CČS	CČS
Králíky	CČS	ČCE
Krnov	CČS	ČCE
(Prostřední) Lánov	CČS	CČS
Liberec	ČCE	
Litoměřice	CČS	
Lovosice	CČS	
Mariánské Lázně	ČCE	ČCE
Mikulov	ČCE	
Mímoň	CČS	
Mohelnice	CČS	
Moravská Třebová	ČCE	ČCE

¹⁹ ČCE se zároveň zavázala na CČS převést svůj dosavadní sborový dům (kostel).

místo	kostel/modlitebna případne	fara případne
Most	CČS	
Nový Jičín	ČCE	
Olomoc	ČCE	CČS (s bytem pro ČCE)
Opava	CČS	CČS
Oráčov	ČCE	ČCE
Ostrava	ČCE	ČCE (s bytem pro CČS)
Podbořany	CČS	
Podmokly (= Děčín)	ČCE	ČCE
Rokytnice n. J.	ČCE	
Rumburk	ČCE	ČCE
Růžová	CČS	
Rýmařov	CČS	CČS
Sokolov	ČCE	ČCE
Střekov (= Ústí n. L.)	CČS	CČS
Šumperk	ČCE	ČCE
Trutnov	CČS	ČCE
Třebenice	CČS	CČS
Ústí n. L.	spoluvlastnictví CČS + ČCE	
Varnsdorf	CČS	
Vrchlabí	ČCE	ČCE
Zábřeh	CČS	
Zátor	ČCE	
Znojmo	CČS	ČCE
Žatec	ČCE	ČCE

Tabulka 2. Rozdělení nemovitostí Německé evangelické církve podle dohody CČS a ČCE z 23. března 1949

Z encyklopedického přehledu evangelických sborů v českých zemích (Nešpor 2009a) je patrné, že státní úřady dohodu mezi oběma velkými nekatolickými církvemi z velké míry akceptovaly, ne však vždy. Situaci navíc komplikovalo faktické spoluožívání řady objektů, stejně jako vztahy k právnímu vlastníku, jímž zůstal stát (povolování oprav apod.). Ministerstvo školství a kultury se proto v roce 1958 rozhodlo převést většinu majetku Německé evangelické církve

na jeho faktické uživatele. Podle výnosu z 16. dubna 1958 Českobratrská církev evangelická získala celkem 60 kostelů a far a další tři objekty ve spoluvlastnictví s Církví československou.²⁰ Evangelická církev se proti tomuto rozhodnutí v dílčích bodech odvolala (šlo jednak o upřesnění některých nesprávných údajů, jednak o dodatečné žádosti o přidělení dalších objektů), čemuž ministerstvo vesměs vyhovělo.²¹ Církev tedy nakonec získala 46 bohoslužebných prostor (plus 1 ve spoluvlastnictví s ČČS) a 19 far (2 ve spoluvlastnictví), dalších 11 kostelů a 4 fary jiných vlastníků (spolu)užívala. Vedle užívání chrámů Církve československé k bohoslužbám tam, kde nebyly k dispozici vlastní prostory, se jednalo především o nemovitosti, které stát z různých důvodů na církve (dosud) nepřevodl. Ať už pro odpor místních orgánů, nebo třeba proto, že počítal s brzkou asanací příslušných objektů, ačkoli další v takovýchto případech převedeny byly. Ze 194 nemovitostí Německé evangelické církve každopádně na přelomu padesátých a šedesátých let Českobratrská církev evangelická vlastnila 65, tedy něco přes jednu třetinu; připočteme-li i užívané objekty jiných vlastníků, šlo o slabou polovinu.

Ostatní církve nakonec získaly méně (celkový přehled poskytuje Tabulka 3). Důvodem zřejmě byly jejich nižší reálné potřeby, když současně pominuly dřívější politické důvody preference Církve československé i některých menších církví (pravoslavných). Z majetku Německé evangelické církve tak Církev československá získala vedle již uváděných případů spoluvlastnictví 27 kostelů a modliteben a 16 far (celkem asi jednu čtvrtinu), Pravoslavná církev 4 kostely a 1 faru, Adventistická církev, Jednota bratrská a Slezská církev evangelická po jednom kostelu (a faře v případě SCEAV). Dalších přinejmenším 31 bohoslužebných prostor a 4 fary zůstaly ve vlastnictví státních orgánů, což v některých případech umožnilo jejich pozdější převod na církve (především ČCE) po roce 1989, jindy to však v předlistopadovém období vedlo ke snazší devastaci a/nebo asanaci. V případě zbývajících 31 objektů, vesměs modliteben a far, nelze vlastníka určit, neboť vůbec nevstupovaly do příslušných jednání státních a církevních úřadů. Vesměs lze předpokládat, že byly již v bezprostředně poválečném období transformovány do obytných nebo jinak využívaných objektů, případně někde i zbořeny, jejich náboženská funkce každopádně zanikla bez náhrady a obvykle i bez kontinuity v místní paměti.

²⁰ Ústřední archiv ČCE Praha, f. SR, kt. XIXB3, Výnos Ministerstva školství a kultury z 16. 3. 1958.

²¹ Ibid., list SR ČCE Ministerstvu školství a kultury ze 17. 2. 1959; Rozhodnutí Ministerstva školství a kultury z 5. 5. 1960.

místo	objekt	uživatel 1947 ²²	vlastník 1960 ²³	uživatel 1960	současný stav
Albrechtice	modlitebna				
Andělská Hora	kostel (1934)	ČCE	ČCE	škola	zbořen v 60. letech
Aš	kostel (1749)		ČCE	ČCE	1960 vyhořel, 1973 zbořen
	fara		ČCE	ČCE	ČCE
Bohumín	kostel (1901)	CČS + ČCE	stát	neužíván	1974 přidělen SCEAV
	fara	CČS	SCEAV	SCEAV	SCEAV
Bořislav	kostel (1903)	ČCE		obytný dům (?)	obytný dům
Brandov	modlitebna				
Brno	kostel (1867)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Broumov	kostel (1903)	CČS + ČCE	CČS	CČS	diakonie (užíván jako sklad)
	fara	CČS	CČS	CČS	CČSH
Bruntál	kostel (1887)	CČS + ČCE	CČS	CČS	CČSH
	fara	CČS + ČCE	CČS + ČCE	CČS + ČCE	1962 předána městu, CČSH
Břeclav	kostel s farou (1911)	ČCE	adventisté	adventisté	adventisté
Bystrány	kostel (1902)	CČS	CČS	sklad	1995 soukromý vlastník
Cvikov	modlitebna	ČCE	ČCE	ČCE	1983 vyměněna za menší objekt, ten 1993 odprodán soukromému vlastníku
Čenkovice	kostel (1828)	ČCE	stát	neužíván	od 70. let soukromý vlastník
	fara	ČCE	ČCE	neužívána	v 90. letech odprodána soukromému vlastníku
Česká Kamenice	kostel (1930)	ČCE	ČCE	ČCE	1968 odprodána městu (smuteční sň)

²² Informace podle zdrojů uvedených u Tabulky 1.

²³ Termín „stát“ je užíván jako zastrešující označení pro státní, samosprávné (městské, obecní) a další sekulární organizace, jimž objekt buď „zůstal“ po konfiskaci, aniž byl odprodán nebo přidělen církvím, nebo na ně byl bezúplatně převeden administrativním krokem. Formální vlastnictví se u jednotlivých objektů lišilo, věcně však až do pádu komunistického režimu nehrálo vůbec žádnou roli.

místo	objekt	uživatel 1947	vlastník 1960	uživatel 1960	současný stav
Česká Lípa	kostel (1928)		CČS	CČS	CČSH
České Budějovice	kostel s farou (1899)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Český Krumlov	modlitebna				
Český Těšín	kostel (1927)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
	fara	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Děčín	kostel (1884)	CČS + ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
	fara		ČCE	ČCE	ČCE
Dolní Podluží	modlitebna				
Dolní Poustavna	kostel (nedokončen)	ČCE	stát	neužíván	přestavován na městský klub
Dubí	sb. dům	CČS + ČCE		obytný dům (?)	obytný dům
Duchcov	kostel (1902)	CČS + ČCE	CČS	sklad	CČSH (pronajat městu – kulturní síň)
	fara	CČS + ČCE	CČS + ČCE	CČS + ČCE	CČSH + ČCE
Dvorce	modlitebna				
Ervěnice	modlitebna	ČCE	ČCE	neužívána	zbořena v 60. letech
Františkovy Lázně	kostel (1880)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Frýdek-Místek	kostel (1911)	CČS + ČCE	SCEAV	ČCE + SCEAV	ČCE + SCEAV
	fara	ČCE	stát	ČCE	zbořena 1979
Frýdlant	kostel (1904)	CČS + ČCE	CČS	CČS	CČSH
	fara	CČS	CČS	CČS	CČSH
Habartov	kostel (1909)	—	—	—	zbořen 1947
Habřina	kostel (1851)	ČCE	stát	sklad	zpuštělý
	fara	ČCE			zbořena
Hazlov	kostel (1907)		ČCE	ČCE	neužíván
Herčivald	modlitebna				
Herlíkovice	kostel (1904)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Hlučín	kostel (1930)	ČCE	stát	neužíván	městská kulturní síň
Holčovice	kostel (1783)	ČCE	stát	neužíván	zbořen 1974
	fara		stát	MNV	obecní úřad
Horní Blatná	kostel (1913)	ČCE	ČCE	ČCE	zpuštělý
Horní Slavkov	kostel (1933)		stát	sklad	neužíván
Hořovičky	kostel (1902)	pravoslavní	pravoslavní	pravoslavní	pravoslavní
	fara	pravoslavní	pravoslavní	pravoslavní	pravoslavní

místo	objekt	uživatel 1947	vlastník 1960	uživatel 1960	současný stav
Hostinné	modlitebna (1910)	CČS + ČCE	CČS	CČS + ČCE	v 70. letech odprodána soukromému vlastníku
Hrádek n. N.	kostel (1901)	ČCE	stát	ČCE	ČCE
	fara	ČCE			
Hranice v Č.	kostel (1682)		ČCE	ČCE	ČCE
	fara		ČCE	ČCE	ČCE
Hrob	kostel (1902)	CČS + ČCE	CČS	neužíván	zpuštělý
Chabařovice	kostel (1901)	ČCE	CČS	CČS	zbořen 1987
	fara		CČS	CČS	náboženská obec zrušena
Cheb	kostel (1871)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
	fara	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Chodov	kostel (1907)	CČS + ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Chomutov	kostel (1899)	CČS + ČCE	stát	neužíván	zbořen 1972
	fara	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Jablonec n. N.	kostel (1892)	ČCE	CČS	CČS + ČCE	CČSH
	fara	CČS + ČCE	CČS	CČS	CČSH
Jablonné v P.	kostel (1902)	CČS + ČCE	ČCE	ČCE	neužíván
	fara	ČCE			odprodána soukromému vlastníku
Jáchymov	sb. dům (1914)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Janovice v P.	modlitebna (1908)				
Janské Lázně	kostel (1879)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Jeřmanice	modlitebna				
Jesenice	modlitebna				
Jeseník	kostel (1883)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
	fara	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Jihlava	kostel (1878)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
	fara	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Jirkov	kostel (1863)	CČS + ČCE	CČS	CČS	zbořen 1980
	fara	CČS + ČCE	CČS	CČS	náboženská obec zrušena
Kadaň	kostel (1903)	ČCE	CČS	CČS	CČSH
	fara	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Karlovice	modlitebna				

místo	objekt	uživatel 1947	vlastník 1960	uživatel 1960	současný stav
Karlovy Vary	kostel (1856)	CČS + ČCE	CČS	CČS	CČSH
	fara	CČS	CČS	CČS	CČSH (pension)
Kladno	modlitebna				
Kořenov	kaple (1909)		Jednota bratrská	Jednota bratrská	ČCE (Ochranovský seniorát)
Králíky	kostel (1904)	CČS + ČCE	CČS	CČS	CČSH, pronajat městu (obřadní síň)
	fara	ČCE	ČCE	ČCE	1997 odprodána soukromému vlastníku
Kraslice	kostel (1912)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
	fara	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Krasov	kostel (1937)		stát	sklad	1981 získán ČCE
Krnov	kostel (1903)	CČS + ČCE	stát (?)	CČS	1978 získán ČCE
	fara	CČS + ČCE	stát	ČCE	1962 předána MV, policejní stanice
Krupka	kostel (1909)	ČCE	pravoslavní	pravoslavní	pravoslavní
Křišťanovice	kostel (1923)	ČCE	ČCE	sklad	1988 převeden na stát, 2002 zbořen
	fara				
Kynšperk n. O.	kostel (1905)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Lánov	kostel (1902)	CČS + ČCE	CČS	neužíván	zbořen 1982
	fara	CČS + ČCE	CČS (?)	neužívána	náboženská obec zrušena
Lanškroun	modlitebna				
Liberec	kostel (1868)	ČCE	ČCE	ČCE	1973 převeden na město, 1976 zbořen
Lindava	modlitebna				
Litoměřice	kostel (1902)	CČS + ČCE	CČS	baptisté + CČS	baptisté
Lovosice	kostel (1905)	CČS + ČCE	stát (?)	neužíván	ČCE
Mariánské Lázně	kostel (1857)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
	fara	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Mikulov	kostel (1903)	ČCE + metodisté	ČCE	ČCE	1988 odprodán pravoslavným
Mimoň	kostel (1931)	CČS + ČCE	CČS	CČS	CČSH
Mohelnice	kaple (1906)	CČS + ČCE			neužíván

místo	objekt	uživatel 1947	vlastník 1960	uživatel 1960	současný stav
Mokřiny	kostel (1914)		pravoslavní	pravoslavní	v 70.-80. letech neužíván, 1994 získala ČCE
Moravská Třebová	kostel	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
	fara	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Moravská Chrastová	kostel s farou (1890)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE (fara pronajata)
Most	kostel (1612)	ČCE	stát	ČCE	zbořen 1979
	fara	CČS + ČCE	stát	CČS	v 70. letech zbořena, CČSH získala jiný objekt
Nejdek	kostel (1904)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
	fara	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Nová Ves n. N.	kostel (1935)	CČS	stát	sklad	archiv
Nové Město p. S.	sb. dům (1912)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Nové Sedlo	modlitebna (1926)	obytný dům		obytný dům	zbořen 1982
Nový Bor	kostel (1902)		CČS	CČS	1983 vyhořel, zbořen
	fara		CČS	CČS	CČSH získala jiný objekt
Nový Jičín	sb. dům (1908)	ČCE	stát	ČCE	1996 převeden na ČCE
Olomouc	kostel (1902)	ČCE	ČCE	ČCE	1960 předán knihovně
	fara	ČCE			
Opava	kostel (1899)	CČS + ČCE	CČS	CČS	1976 předán archivu
	fara	CČS	CČS	CČS	CČSH
Oráčov	kostel (1902)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Ostrava	kostel (1907)	ČCE	stát	ČCE + SCEAV	2009 převeden na ČCE + SCEAV
	fara	ČCE	stát	ČCE + SCEAV	2009 převedena na ČCE + SCEAV
Plesná	kostel (1849)		ČCE	ČCE	ČCE
Plzeň	kostel (1869)	ČCE	CČS	CČS	CČSH
	fara	CČS	CČS	CČS	CČSH
Podbořany	kostel (1902)	CČS + ČCE	CČS	CČS + ČCE	CČSH
Podhradí	kostel (1712)		ČCE	ČCE	ČCE
	fara				

místo	objekt	uživatel 1947	vlastník 1960	uživatel 1960	současný stav
Polubný	modlitebna				
Prackovice n. L.	modlitebna				
Praha	kostel (1348)		ČCE	slov. AV	ECAV
	hřbitovní kaple (1912)	ČCE	CČS	CČS	CČSH
	modlitebna				
Prachatice	modlitebna (1912)	ČCE			
Prerov	kostel (1874)	pravoslavní	—	—	zbořen 1957
Račetice	kostel	ČCE	ČCE	ČCE	zbořen
Rokytnice n. J.	kostel (1927)	CČS + ČCE	CČS	CČS	CČSH
Rudník	kostel (1803)	CČS	stát	neužíván	zpuštělý
	fara	ozdravovna			odprodána soukromému vlastníku
Rumburk	kostel (1778)	CČS + ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
	fara	ČCE	—	—	zbořena 1947
Růžová	sb. dům (1864)	ČCE	stát	kino	zpuštělý
Rybáře	modlitebna				
Rýmařov	kostel	ČCE	CČS	CČS	CČSH + ČCE
	fara		CČS	CČS	CČSH
Semánkovice	kostel (1933)	ČCE	stát (?)		zbořen
Smržovka	kostel (1903)	CČS	stát (?)		zbořen 1980
	fara	CČS			náboženská obec zrušena
Sokolov	kostel (1904)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
	fara	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Spálené	kostel (1897)		stát		v 80. letech zbořen
	fara				
Stará Role	modlitebna				
Sudice	kostel (1911)	ČCE	pravoslavní	pravoslavní	pravoslavní
Suchdol n. O.	kostel (1858)	ČCE	stát	ČCE	neužíván
	fara	ČCE	stát	ČCE	ČCE
Šumperk	kostel (1874)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
	fara	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Teplice	kostel (1864)	CČS	CČS	CČS	neužíván
	fara	CČS	CČS	CČS	CČSH
Teplice – Trnovany	kostel (1905)	ČCE	stát	neužíván	1973 vyhořel, 1974 zbořen

místo	objekt	uživatel 1947	vlastník 1960	uživatel 1960	současný stav
Trmice	kostel (1907)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Trutnov	kostel (1900)	CČS + ČCE	CČS	CČS + ČCE	město (užíván i ČCE)
	fara	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Třeбенice	kostel (1902)	CČS + ČCE	stát	muzeum	muzeum
Ústí n. L.	kostel (1906)	CČS + ČCE	CČS + ČCE	CČS + ČCE	CČSH
	fara	CČS	CČS	CČS	CČSH
Ústí n. L. – Střekov	kostel (1902)	CČS	ČČS	CČS	zbořen 1966
	fara	CČS	CČS	CČS	v 60. letech zbořena, CČSH získala jiný objekt
Ústí n. O.	modlitebna				
Varnsdorf	kostel (1905)	ČCE + CČS	stát	neužíván	zpusťlý
	fara	CČS	CČS	CČS	náboženská obec zrušena
Vejprty	kostel (1906)	ČCE	stát	ČCE	zbořen 1982
	fara		stát	škola	škola
Velké Losiny	modlitebna				
Věštany	kostel (1902)		stát		zbořen 1977
Vimperk	modlitebna				
Vraclávek	kostel (1828)		stát	truhlárna	garáž
Vrbno p. P.	sb. dům (1932)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Vrchlabí	sb. dům (1900)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Zábřeh	kostel s farou (1903)	ČCE	CČS	CČS	CČSH
Zátor	kaple		stát		neužívána
Znojmo	kostel (1911)	CČS + ČCE	CČS	CČS + ČCE	1996 odprodán pravoslavným
	fara	CČS + ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
Žatec	kostel (1898)	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE
	fara	ČCE	ČCE	ČCE	ČCE

Tabulka 3.

Proměny vlastnických poměrů a užívání nemovitostí Německé evangelické církve²⁴

²⁴ Ústřední archiv ČCE Praha, f. SR, kt. XIXB3; Nešpor 2009a.

Další osudy kostelů, kaplí, modliteben a far zrušené církve

Patnáct let po zániku Německé evangelické církve, po převedení části jejího nemovitého majetku na české náboženské organizace, sloužily náboženským účelům – jako bohoslužebné prostory a fary – již jen necelé dvě třetiny objektů. V 69 případech je využívala Českobratrská církev evangelická, v 36 Církve československá, 8 bylo užíváno společně a 9 užívaly jiné, menší církve. Přinejmenším tři další stavby byly zbořeny a ostatní sloužily buď sekulárním účelům nebo nebyly využívány vůbec. Důvodem byla především jejich problematická lokalizace a částečně také stavební charakter, který nedovoloval příliš širokou škálu nenáboženských využití. Z objektů, jejichž sekulární využití je známé, byla používána jen polovina, většinou jako sklady. Sborové domy, modlitebny a fary mohly být upraveny také na obytné domy, správní a školní budovy, v ojedinělých případech na výrobní prostory nebo kino. Sekularizátoři novodobých náboženských prostor přitom řešili podobné otázky jako prováděči josefinské sekularizace římskokatolických církevních staveb, v zásadě i obdobnými prostředky a cestami. Avšak na rozdíl od josefinského státu, který církevní stavby odprodával do soukromých rukou, aby tak získal prostředky na jiné náboženské reformy, komunisty řízený stát příslušný majetek pouze přerozděloval, a to tak, aby jeho náboženské využití a potažmo religiozitu jako celek v rámci svých možností maximálně omezoval.

K další vlně sekularizace náboženských prostor nebo jejich úplné likvidace došlo zejména v období tzv. normalizace, jednak v souvislosti s celkovým snižováním míry náboženského (církevního) života české společnosti, jednak kvůli špatnému technickému stavu příslušných objektů. Ať už byl totiž jejich vlastníkem stát, nebo státem uznané církve, o jejichž financování se stát „stíral“ na základě zákona č. 218/1949 Sb., k průběžným nebo dokonce generálním opravám náboženských objektů byly prostředky uvolňovány jen zcela výjimečně. Také ekonomická a pracovní obětavost zmenšujícího se počtu církevníků klesala, třebaže zejména v případě evangelické církve o dost pomaleji než jinde; svépomocí nicméně bylo možné udržovat jenom některé stavby. V sedmdesátých a osmdesátých letech bylo zbořeno nejméně 14 kostelů a dalších staveb někdejší Německé evangelické církve, k obzvlášť ostudnému poslednímu případu tohoto typu státního „zájmu“ o sakrální objekty pak došlo dokonce až v roce 2002 – příznačně v obci, jejíž původní název byl Křestanova (Christsdorf; od roku 1948 Křišťanova). Náboženskému využití několika objektů fakticky bránil jejich neutěšený technický stav, v nejméně šesti

případech přitom došlo k úplnému zpustnutí. Stát naopak štědře financoval několik přestaveb kostelů k sekulárním účelům (archiv, knihovna, smuteční síň) a v některých případech si předání příslušných staveb doslova vynutil.

Třebaže po roce 1989 došlo k jisté nápravě, neboť stát a obce převedly některé církevní objekty, které stále ještě vlastnily, na užívající církve, mnohem častější byl opačný pohyb. Náboženské organizace oslabené procesem odcírkevnění se svých budov, pro které aktuálně neměly využití a na jejichž údržbu jim chyběly prostředky, spíše zbavovaly, většinou odprodejem soukromým vlastníkům. Z několika kostelů a kaplí tak vznikly rekreační objekty, další slouží jiným sekulárním účelům. Došlo také, někdy ještě před pádem komunistického režimu, k mezicírkevním majetkovým přesunům. Slabé církve, jejichž náboženské obce v daných lokalitách zanikly, prodávaly majetek životaschopnějším, což ve zde sledovaných případech většinou znamenalo přesun od Církve československé husitské k Českobratrské církvi evangelické, případně menším křesťanským denominacím (baptisté, pravoslavní).

Z necelých dvou stovek náboženských staveb Německé evangelické církve dnes slouží náboženským účelům jen slabá polovina. Více než dvě třetiny z tohoto počtu přitom spravuje Českobratrská církev evangelická, čímž se nakonec alespoň částečně naplnilo přání zanikající církve předat svůj majetek do evangelických rukou. Jde nicméně jen o necelou třetinu původních kostelů, kaplí, modliteben a far Německé evangelické církve²⁵ a tyto objekty současně doznaly řady změn. Třebaže se Českobratrská církev evangelická formálně hlásí i k odkazu luterské reformace, luterské elementy v jejím zřízení a především bohoslužebné praxi byly až na malé výjimky odstraněny, což vedlo také k devastaci interiérů a výzdoby příslušných bohoslužebných prostor, pokud vycházely z potřeb a požadavků augsburského vyznání. Řada někdejších luterských kostelů v Čechách a na Moravě tak sice zůstala vnějšně evangelická, jejich augsburský charakter byl nicméně potlačen ve prospěch „civilní“ reformované zbožnosti (Nešpor 2009b: 364-369²⁶). Dalším uživatelem někdejších německých evangelických kostelů a far jsou ty náboženské obce Církve československé husitské, které přečkaly odcírkevnující procesy druhé poloviny 20. století (celkem jde o 21 objektů), a každý dvacátý připadl nějaké jiné křesťanské církvi (celkem 11 objektů). Mezi nimi byla dlouhodobě

²⁵ V případě jiných nemovitostí je podíl ještě mnohem menší, částečně ovšem i kvůli dosud nedořešené otázce restituace církevního majetku zabaveného komunistickým režimem.

²⁶ Autorem příslušných pasáží je Martin Grombířik.

nejúspěšnější církev pravoslavná, jejíž náboženské komunity v pohraničí vznikly především z řad poválečných reemigrantů z Volyně (Navrátilová 1974, 1997; Šatava 1981; Vaculík 1993); komunistickou vládu jich ovšem přečkala pouze část.

Závěrem

Vzhledem k tomu, že proces státního zabavování a likvidace nemovitého majetku římskokatolické církve a dalších církví v období vlády komunistického režimu byl s výjimkou půdního vlastnictví postupný, k největšímu hromadnému přesunu církevního majetku v posledních dvou stoletích na území nynější České republiky došlo v souvislosti s likvidací Německé evangelické církve po druhé světové válce. Úplný zánik tehdejší čtvrté největší české církve se dotkl vlastnictví a užívání dvou stovek náboženských objektů (kostelů, kaplí, modliteben a far) a celé řady dalších nemovitostí, o něž projevíli zájem především čeští evangelíci a Církev československá (husitská). Zatímco v prvním případě šlo o církev, která stála zaniklé náboženské organizaci věroučně i personálně nejbliže a k převodu získala i její souhlas, ve druhém se uplatňovala spíše nacionálně politická a sociální hlediska. Spřízněnost Církve československé s komunistickým režimem přitom vedla k tomu, že během první dekády komunistické vlády dočasně získala k užívání většinu tohoto majetku, v dlouhodobější perspektivě nicméně převážila relativně vyšší stabilita evangelických církevních komunit. Dominantní „dědičkou“ po Německé evangelické církvi se tak nakonec v souladu s jejím posledním přáním stala Českobratrská církev evangelická,²⁷ z majetku Německé evangelické církve okrajově profitovaly také některé další náboženské organizace. Mírně nadpoloviční část pak zcela ztratila náboženské využití.

Tyto majetkové a funkční přesuny můžeme sledovat z různých dalších perspektiv. V intencích dějin architektury a péče o kulturní dědictví jde o jednu z největších devastací, k nimž v období vlády komunistického režimu došlo, neboť značná část zaniklých nebo trvale poškozených náboženských staveb Německé evangelické církve patřila mezi skvosty moderní architektury. Jednalo se například o secesní stavby drážďanských architektů Rudolfa Schillinga

²⁷ Tato skutečnost v období po roce 1989 přispěla k intenzivním kontaktům mezi největší českou evangelickou církví a německými církvemi tohoto vyznání, včetně (pozůstatků) odsunutých českých Němců. Bližší informace poskytují internetové stránky jejich zájmové Společnosti Johanna Mathesia (<http://www.volny.cz/mathesius/012n.shtml>).

a Julia W. Gräbnera či o ranou tvorbu jednoho ze zakladatelů Bauhausu, berlínského architekta Otto Bartninga, umělecky cenné však byly i starší, především novogotické stavby (Altová 2009). Z hlediska celospolečenských náboženských procesů můžeme hovořit o posílení procesu sekularizace v oblastech nově osídlených po druhé světové válce, k němuž přispěla likvidace náboženských objektů a jejich (dočasně) předávání dlouhodobě slabé Církvi československé (husitské). Oslabení církevního života se nicméně dotklo všech církví působících v někdejší pohraničí (srov. Spalová 2004, 2009) a jeho hloubku přitom nelze vysvětlit jen demografickými důvody. Antiklerikální tlak komunistického režimu i pozdější materialisticky orientované transformace po jeho pádu, v obou případech navazující také na starší zdroje odcírkevnění české společnosti, se v bývalém pohraničí projevil razantněji než kdekoli jinde (Lužný – Nešpor a kol. 2008). Důvodem samozřejmě bylo rozrušení tradičních nábožensko-sociálních vazeb, ale zřejmě také „výběrová hlediska“ uplatňovaná při osidlování českého a moravského pohraničí, jež bylo již před komunistickým převratem plně v rukou komunistické strany.

Ústřední perspektivou přítomné studie se stalo hledisko mizení náboženství z veřejného prostoru, které v sobě zahrnuje větší množství odcírkevnujících procesů a zohledňuje několik prezentovaných perspektiv. K tomuto procesu vedla jak likvidace církevních staveb a jejich transformace k sekulárním účelům, tak také naznačená a jinou literaturou sledovaná oslabování náboženského života a faktické sebeuzavírání církevních komunit, jejichž zbožnost „za kostelními dveřmi“ není s to oslovit širší veřejnost (např. Balík – Hanuš 2007; Lužný – Nešpor a kol. 2008). Zatímco ještě v meziválečném období (evangelické) náboženství v prostředí českých Němců promlouvalo k mnohem širšímu publiku, než byl počet jeho členů, mezi novými obyvateli českého a moravského pohraničí po druhé světové válce tuto schopnost namnoze ztratilo, aniž by ji získala nějaká jiná konfese. Zbývající náboženské objekty, které ještě slouží svému účelu, pro většinu společnosti fungují jen jako jakési „vyduté“, již samotnou svojí existencí omezující srozumitelný, tedy sekulárně využitelný prostor. Pokud bychom přitom chtěli naslouchat hlasu většiny, je vlastně dobře, že je jich tak málo a svým symbolickým vlivem nepřesahují kostelní prahy – z kteréhokoli jiného hlediska to však můžeme považovat za tragické a celospolečensky negativní (srov. Davieová 2009). I to je přitom (namnoze chtěným) důsledkem likvidace Německé evangelické církve, k němuž vedl poválečný triumf českého nacionalismu.

ZDENĚK R. NEŠPOR je historik a sociolog náboženství, působí jako docent na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy a vědecký pracovník v Sociologickém ústavu AV ČR v Praze. Od roku 2009 je předsedou hodnotícího panelu pro historii a archeologii Grantové agentury ČR. Věnuje se především studiu českých náboženských a církevních dějin v evropském kontextu v období od 18. století do současnosti, k tomu si přibírá další témata z historie, sociologie a sociální antropologie. Je autorem více než sto padesáti odborných statí a (spolu)autorem či editorem patnácti knih. V poslední době vydal knihy *Ne/náboženské naděje intelektuálů* (Praha 2008), *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska* (Praha 2009), *Příliš slábi ve víře* (Praha 2010) a podílel se na syntézách dějin luterství v českých zemích (Jiří Just – Zdeněk R. Nešpor – Ondřej Matějka et al.: *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009) a české religiozity v 19. století (Zdeněk R. Nešpor a kol.: *Náboženství v 19. století. Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* Praha 2010). Kontakt: zdenek.nespor@soc.cas.cz

Použité prameny a literatura

- Altová, Blanka. 2009. „Možnosti studia evangelické sakrální architektury.“ *Lidé města* 11, 2009, 3: 493-552.
- Balík, Stanislav – Hanuš, Jiří. 2007. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: CDK.
- Bohác, Antonín. 1917-18. „Volné kapitoly z české konfesijní statistiky.“ *Kalich* 5 (1), 1917-18, 10: 381-383.
- Bohác, Antonín. 1946. *Organisace evangelických církví v českých zemích*. Praha: SR ČCE.
- Burian, Ilja – Melmuk, Jiří – Melmuková-Šašecí, Eva (eds.). 1995. *Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě*. Praha: Oliva.
- Davieová, Grace. 2009. *Výjimečný případ Evropa. Podoby víry v dnešním světě*. Brno: CDK.
- Gill, Robin. 2003. *The „Empty“ Church Revisited*. Aldershot: Ashgate.
- Jak ČCE koptovala. 1997. „Jak ČCE koptovala po válce německé evangelické sbory.“ *Evangelický časopis – Český bratr* 73, 1997, 2: 4.
- Hrdlička, Jaroslav. 2007. *Život a dílo prof. Františka Kováře. Příběh patriarchy a učence*. Brno: L. Marek.
- Hrdlička, Jaroslav. 2010. *Patriarcha dr. Miroslav Novák. Život mezi svastikou a rudou hvězdou*. Brno: L. Marek.
- Jaworski, Rudolf. 2004. *Na strážní německví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*. [Praha]: Pražská edice.
- Kaiserová, Kristina. 2003. *Konfesní myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století*. Úvaly u Prahy: Ve stráni.

- Kieckhefer, Richard. 2004. *Theology in Stone. Church Architecture from Byzantium to Berkeley*. New York – Oxford: Oxford UP.
- Kilde, Jeanne Halgren. 2002. *When Church Became Theatre. The Transformation of Evangelical Church Architecture and Worship in Nineteenth-Century America*. New York – Oxford: Oxford UP.
- Lužný, Dušan – Nešpor, Zdeněk R. a kol. 2008. *Náboženství v menšině. Religiozita a spiritualita v současné české společnosti*. Praha: Malvern.
- Marek, Pavel. 2007. *Emil Dlouhý-Pokorný. Život a působení katolického modernisty, politika a žurnalisty*. Brno: CDK.
- Matějka, Ondřej. 2009. „Čeští luteráni 1861-1918: Od emancipace k unii.“ Pp. 219-309 in Jiří Just – Zdeněk R. Nešpor – Ondřej Matějka et al.: *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. Praha: Lutherova společnost.
- Mencl, František. 1946. „Plánované budování krematorií.“ *Žeh* 36, 1946, 7: 57-58.
- Náboženské vyznání. 1995. *Náboženské vyznání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu v letech 1921-1991*. Praha: ČSÚ.
- Navrátilová, Alexandra. 1974. „Zanikání tradičních religijních prvků v přesídlenec-
kých obcích jihomoravského pohraničí.“ *Časopis Moravského muzea* 59, 1974: 225-234.
- Navrátilová, Alexandra. 1997. „Obřady životního cyklu u reemigrantských skupin v českém a moravském pohraničí.“ *Lidé města/Urban Dwellers* 11/1997: 114-130.
- Nekvasil, Jaroslav. 1946. *Pražská krematoria a pohřeb žehem vůbec*. Praha: České zemské sdružení obcí, měst a okresů.
- Nešpor, Zdeněk R. 2006. *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Ústí nad Labem: Albis international.
- Nešpor, Zdeněk R. 2007. „Brněnský výzkum religiozity z roku 1930: současná interpretace.“ *Religio, Revue pro religionistiku* 15, 2007, 1: 87-108.
- Nešpor, Zdeněk R. 2009a. *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*. Praha 2009: Kalich.
- Nešpor, Zdeněk R. 2009b. „Dědictví luterské reformace v Čechách a na Moravě po roce 1918 (předběžný nástin problematiky).“ Pp. 310-386 in Jiří Just – Zdeněk R. Nešpor – Ondřej Matějka et al.: *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. Praha: Lutherova společnost.
- Nešpor, Zdeněk R. 2010a. „S čím se evangelíci nechlubí. Neprobádané stránky dějin českých protestantských církví v 19. a na počátku 20. století.“ Pp. 59-74 in Pavol Mačala – Pavel Marek – Jiří Hanuš (eds.): *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*. Brno: CDK.
- Nešporová, Olga. 2005. „Proměny religiozity volyňských Čechů.“ *Lidé města* 3/2005 – 17: 93-115.
- Nová využití. 2002. *Nová využití pro staré kostely*. Ústí nad Labem: Albis international.
- Otázka kostelů. 1922. *Otázka kostelů a jiné časové otázky církevně politické. Stav církve československé na Moravě a ve Slezsku dne 1. května 1922*. Olomouc.
- Otter, Jiří – Veselý, Josef. 1992. *První sjednocená církev v srdci Evropy: Českobratrská církev evangelická*. Praha: Kalich.

- Piškula, Jiří. 2009a. *Dějiny Církve adventistů sedmého dne v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Advent – Orion.
- Piškula, Jiří. 2009b. „Boj o majetek Německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku mezi Českobratrskou církví evangelickou a Církví československou.“ Pp. 4-17 in *Cesta církve I*. Praha: ČCE.
- Putna, Martin C. 2008. „Místo osobností z protestantského prostředí v české kultuře po roce 1918.“ *Lidé města* 10, 2008, 3: 45-81.
- Rose, Michael S. 2001. *Ugly as Sin. Why They Changed Our Churches from Sacred Places to Meeting Spaces – and How We Can Change Them Back Again*. Sophia Institute Press.
- Spalová, Barbora. 2004. „Zbožnost v režimech pravdy.“ *Biograf* 2004, 33: 45-64.
- Spalová, Barbora. 2009. „Režim versus Bůh.“ *Biograf* 2009, 48: 33-54.
- Szymeczek, Józef (ed.). 2004. *Stát, církve a národ v československé části Těšínského Slezska (1945–1953)*. Český Těšín: Kongres Poláků v ČR.
- Šatava, Leoš. 1981. „Volyňští Češi na Podbořansku a Žatecku.“ *Český lid*, 68, 1981, 4: 195-203.
- Šematismus. 1913. *Šematismus evangelické církve augsburského a helvetského vyznání v Rakousku 1913*. Vídeň: C. k. vrchní evangelická církevní rada.
- Ullrich, Paul. 1936. „Die Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien.“ Pp. 235-267 in *Auslanddeutschtum und evangelische Kirche 1936*. München: Ch. Kaiser.
- Ustavující sněm. 1919. *Ustavující generální sněm českobratrské církve evangelické, konaný v Praze dne 17. a 18. prosince 1918*. Praha: SV ČCE.
- Vaculík, Jaroslav. 1993. *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945-1950*. Brno: UJEP.
- Zeman, Václav. 2009. „Nekatolíci v Růžové na Děčínsku na cestě mezi herrnhutskou a evangelickou církví (1840-1875).“ *Lidé města* 11, 2009, 1: 69-98.
- Zeman, Václav. 2010. „Německý evangelický sbor v Podmoklech v letech 1851-1874.“ *Děčínské vlastivědné zprávy* 20, 2010, 2: 3-28.